Ю. Ю. Юрченко,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки і фінансів,

Бердянський університет менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ

ORCID ID: 0000-0001-7889-1358

В. К. Антошкін,

д. е. н., доцент кафедри економіки і фінансів,

Бердянський університет менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ

ORCID ID: 0000-0003-2769-0825

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.10.4

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ДЕСТРУКТИВНИХ ФАКТОРІВ ПРОДОВОЛЬНОГО САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Yu. Yurchenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department

of Economics and Finance Berdyansk University of Economics and Management, Berdyansk

V. Antoshkin,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department

of Economics and Finance Berdyansk University of Economics and Management, Berdyansk

SOCIO-ECONOMIC ASSESSMENT OF DISTURBENT FACTORS OF FOOD SAFETY SUPPLY

Виявлено та проаналізовано деструктивні чинники, що визначають стан продовольчої забезпеченості країн світу на сучасному етапі його розвитку в несприятливих політичних і соціально-економічних умовах. Показано реальний вплив деструктивних чинників на змістовні рівні продовольчої безпеки. Наведено порівняльну характеристику потенціалу продовольчої безпеки різних країн, дано узагальнюючу характеристику ідентичних проблем продовольчого самозабезпечення в конкретних локальних підсистемах. У статті в якості аналітичного майданчика проблемної локальної підсистеми світової продовольчої системи представлена Україна в рамках конкретного часового відрізка. Наголошується на уразливості економіки через співвідношення експорту та імпорту товарів, сальдо зовнішньоторговельного балансу і конкретних позицій імпорту продовольства.

Зокрема йдеться про величезні невикористані внутрішні резерви, якщо завозяться продукти, які в достатній кількості можуть вироблятися в Україні. Розглянуто ситуацію з зовнішнім державним боргом України, який перевищує в останні роки створений валовий внутрішній продукт. Це обмежує можливості держави в забезпеченні продовольчої безпеки країни, а населення ставить на межу виживання. Виявлено вплив лібералізації зовнішньої торгівлі в рамках вступу України до СОТ на зниження обсягу сільськогосподарського виробництва. Визначено наслідки триваючих воєнних дій на сході України через втрату певної частини сільськогосподарських земель і частки ВВП цих регіонів у загальному ВВП.

Проаналізовано негативний вплив екстремальних кліматичних явищ на продовольчу безпеку.

До цього треба додати значні втрати в агропродовольчому комплексі на етапі збирання, обробки, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції.

Акцентовано увагу на диференційованому підході до оцінки факторів впливу на продовольче самозабезпечення. Розглянуто практичні заходи посилення продовольчої безпеки і самозабезпеченості в умовах геополітичної невизначеності.

З огляду на це слід констатувати все ще потужний ресурсний потенціал України: сприятливий клімат для заняття сільським господарством. Підкреслюється, що маючи всі передумови для лідируючих позицій в числі країн з високим рівнем самозабезпечення продовольством і високими експортними показниками, політика, спрямована на продовольчу самозабезпеченість, повинна стати державним пріоритетом.

The destructive factors determining the state of food security of the countries of the world at the present stage of its development in unfavorable political and socio-economic conditions are revealed and analyzed. The real influence of destructive factors on the content levels of food security is shown. The comparative characteristic of the potential of food safety of different countries is given, the general characteristic of identical problems of self-sufficiency in the concrete local subsystems is given. In the article as an analytical platform of the problem local subsystem of the world food system, Ukraine is represented within the framework of a specific time segment. It emphasizes the vulnerability of the economy through the ratio of exports and imports of goods, balance of foreign trade balance and specific positions of food imports.

In particular, it is about huge untapped domestic reserves if products that can be produced in sufficient quantities in Ukraine are imported. The situation with the external state debt of Ukraine is considered, which exceeds the gross domestic product created in recent years. This limits the state's ability to ensure food security of the country, and the population puts the limit of survival. The influence of foreign trade liberalization in the framework of Ukraine's accession to the WTO to reduce the volume of agricultural production was revealed.

The consequences of ongoing military operations in eastern Ukraine are determined due to the loss of a certain part of agricultural land and the share of GDP of these regions in the total GDP.

The negative influence of extreme climatic phenomena on food safety is analyzed.

To this end, significant losses in the agro-food complex must be added at the stage of harvesting, processing, storage and sale of agricultural products.

The emphasis is on a differentiated approach to the assessment of the factors influencing food self-sufficiency. Considered practical measures to enhance food security and self-sufficiency in conditions of geopolitical uncertainty.

In view of this, the still strong resource potential of Ukraine should be noted: a favorable climate for agriculture. It is emphasized that, having all the prerequisites for leading positions among the countries with a high level of self-sufficiency in food and high export figures, a policy aimed at self-sufficiency of food should become a state priority.

Ключові слова: продовольче самозабезпечення, деструктивні чинники, ресурсний потенціал, зовнішня торгівля, ключові індикатори, агропромисловий комплекс.

Key words: food self-sufficiency, destructive factors, resource potential, foreign trade, key indicators, agro-industrial complex.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобалізація поступово пов'язує усі соціально-економічні процеси в єдину логістичну систему і зачіпає, в тому числі, продовольчий сектор. "Виробництво продуктів харчування з часом перетворилося з місцевої аграрної системи в глобальну корпоративну, багату імпортом, експортом і поставками, досить великими, щоб щодня перетинати океани і континенти" [1]. Світова продовольча система, сформована з локальних підсистем, спрямована на забезпечення продовольчої безпеки. Інтенсивно функціонуючі науково-технічні компоненти світової продовольчої системи: агропромислові, торговельні, маркетингові, логістичні, інноваційні, комунікаційні складові — стимулюють розвиток продовольчого комплексу, що має забезпечити соціально-економічну безпеку як окремо взятого регіону, так і світу в цілому.

Слід підкреслити, що питання продовольчого самозабезпечення є дискусійним. Єдиного визначення цієї дефініції немає. ФАО — Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (Food and Agriculture Organization, FAO) — трактує самозабезпеченість наступним чином: "Під концепцією продовольчої самодостатності, як правило, слід розуміти, в якому ступені країна може задовольнити свої потреби в продуктах харчування за рахунок свого власного внутрішнього виробництва". Частка вироблених товарів повинна наближатися або перевищувати 100 відсотків від його внутрішнього споживання, що не виключає імпорт товарів [2].

Важливо відзначити, що продовольча самодостатність не тотожна продовольчій безпеці. Концепція продовольчої безпеки не включає в себе розгляд походження їжі або здатність країни виробляти її. Продовольча самозабезпеченість робить акцент на походження їжі, на здатності країни виробляти її в достатніх кількостях.

Спори про користь продовольчої самозабезпеченості в якості національної мети є багаторічними. Історично продовольча самозабезпеченість розглядалася урядами в якості міри національної безпеки. Забезпечення самодостатності в продуктах харчування усуває перебої з поставками у всіляких нештатних ситуаціях (зниження доступності продовольства на міжнародні ринки, або нестабільні ціни на продовольство на міжнародних ринках), особливо в ситуаціях, які можуть виникнути в контексті війни.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Ідею продовольчої самозабезпеченості критикують за фактичну політику ізоляціонізму. Але на практиці багато країн прагнуть зміцнити свою продовольчу самозабезпеченість, щоб протистояти різним деструктивним економічним та політичним чинникам [2].

Зарубіжні вчені [3; 4] також розглядають такі дефініції як продовольча безпека, продовольче самозабезпечення, продовольчий суверенітет. Констатують неоднозначний підхід до продовольчої самозабезпеченості: як помилковий, який ставить політичні пріоритети вище економічної ефективності. Також відзнача-

ють, що самодостатність не є еквівалентною продовольчої безпеки. А концепцію продовольчого суверенітету розглядають як право країн формувати свою власну продовольчу політику. Автори також критикують концепцію самозабезпеченості і, аргументуючи це, виділяють такі негативні наслідки політики самозабезпеченості:

- стихійні лиха, посуха та інші можуть призвести до серйозного скорочення виробництва, і, можливо, до голоду, якщо країна не залучена в глобальні торговельні відносини;

- протекціонізм призводить до неефективності, зниження виробництва і підвищення цін на продукти харчування;

- не всі країни мають достатні природні ресурси, які дозволяють забезпечувати всі свої потреби в продовольстві на внутрішньому ринку (обмеженість водних ресурсів, неродючі землі).

Заразом наводяться і доводи для підвищення країнами самозабезпеченості:

- країни з низьким рівнем продовольчої безпеки, нарощуючи його, мінімізують ризик і витрати, пов'язані з підвищенням цін на світових ринках;

- у країнах з нестійкою експортною виручкою в результаті раптового падіння збуту основних експортних товарів і, як наслідок, зниження валютної маси в країні, ускладнюється імпорту продуктів;

- країнам, які залежать від великих світових постачальників, загрожують проблеми з поставками і різке зростання цін, якщо у одного з постачальників виникне збій;

- густонаселеним країнам з великим обсягом імпорту також загрожує дефіцит у разі збоїв на світових ринках. Проблематично буде покрити такий великий обсяг попиту;

- країнам з політичною кризою загрожує зрив торгівлі через військові дії, тоді як забезпечення продовольством в період кризи — питання національної безпеки [3; 4].

У ряді робіт звучить теза про необхідність глибокого розуміння глобальних економічних сил, які формують світову продовольчу систему, а також про важливість внутрішньої динаміки місцевих продовольчих систем як таких, що забезпечують соціально-економічну безпеку країни. Водночас виділяється ряд зовнішніх конструктивних факторів, спрямованих на зміцнення самозабезпечення (в їх числі залучення фінансових інвесторів в сільське господарство, заохочення і розширення дрібних і місцевих ініціатив зі сталого сільського господарства та інші) [3; 4].

Заслужують на увагу дослідження глобальної структури торгівлі продуктами харчування і оцінка залежності продовольчої безпеки від імпорту. Автори [5] розглядають регіональні відмінності у виробництві основних продовольчих товарів. Акцентують увагу на тому, що "обмежені ресурси планети скоро обмежать нашу здатність задовольняти зростаючий попит на продовольство в людському суспільстві", а "в менших масштабах багато регіонів вже відчувають дефіцит продовольства через локальний дисбаланс між виробництвом і попитом... а виробництво продуктів харчування не може рости нескінченно через обмеження, що накладаються земельними та водними ресурсами". Різниця потенціалів сільськогосподарського виробництва країн вимагає "усунення розриву у врожайності неефективних сільськогосподарських земель з високим потенціалом для збільшення врожайності" [5].

Цікавим є досвід Великобританії. Заохочуючи імпорту продовольства (на прикладі Великобританії) розвинені країни істотно знижують негативний вплив сільського господарства на навколишнє середовище і переносять його з розвинених в країні, що розвиваються. Викиди парникових газів все частіше знаходяться за кордоном, що позитивно для екології. Але в результаті

в даний час імпортується більш 50% продуктів харчування і кормів, що робить країну все більш залежною від зовнішніх ресурсів [6]. Зокрема продовольча самозабезпеченість Великобританії за останні 30 років впала на 18%. Здатність Британії прогнати себе в довгостроковій перспективі знижується. Річний запас продовольства "вичерпається сьогодні без імпорту". До того ж на продовольчому ринку домінують великі супермаркети, які звинувачують в заміні британської продукції дешевим імпортом [7].

Говорячи про важливу роль продовольчої самозабезпеченості, вчені [8] роблять акцент на деструктивних факторах (демографічні зміни, коливання політичних і екологічних умов, мінливість клімату), які створили велику невизначеність щодо світової торгівлі продуктами харчування та її впливу на продовольчу безпеку країн. Глобальна продовольча система стала більш залежною від торгівлі, втратила стійкість і стала більш схильною до потрясінь і криз. Щоб мінімізувати вразливість, пов'язану із залежністю від імпорту продовольства, багато країн в останні роки зосередили свою увагу на збільшенні внутрішнього виробництва продуктів харчування. І все-таки 78% країн не є самодостатніми з точки зору внутрішнього виробництва калорій. У періоди нестачі сільськогосподарської сировини (наприклад, під час продовольчої кризи 2007/2008 рр.) країни, які в значній мірі залежать від імпорту продовольства, знаходяться в явно несприятливому становищі з точки зору продовольчої безпеки в порівнянні з країнами, які можуть покладатися на місцеве виробництво сільськогосподарських культур [8].

Наукове і практичне значення мають пропозиції дослідників [9] використовувати показники продовольчої самозабезпеченості як індикатор можливості переходу регіонів на місцеве постачання продовольством. Самодостатність регіону тут розглядається як загальне виробництво калорій, достатнє для задоволення його попиту, враховуючи водночас зростання населення, зміни в раціоні харчування, підвищення ефективності перетворення кормів, зміни клімату і приріст врожаю. Вчені визначили 36 сценаріїв розвитку продовольчої самодостатності, з урахуванням п'яти параметрів (чисельність населення, раціони харчування, ефективність перетворення корму, розриви в продуктивності і зміна клімату) на період до 2050 року [9].

Зрозуміло і економічна і продовольча безпека, і самозабезпеченість тісно пов'язані зі стійким розвитком агропромислового комплексу. Автори [10—16] розглядають категорії економічна безпека, продовольча безпека, обґрунтовують їх безумовний зв'язок, аналізують їх теоретичні основи. В якості базису продовольчої безпеки вказують сталий розвиток аграрного сектора. Класифікують його ризики, структурують фактори, що впливають на сільськогосподарське виробництво, пропонують інструменти забезпечення економічної безпеки АПК, які активізують інвестиційну та інноваційну діяльність, зростання виробництва якісної, конкурентоспроможної продукції, прибутковості підприємств продовольчої сфери.

Загалом узагальнення сучасних уявлень про продовольчу безпеку і продовольчу самозабезпеченість дозволяє говорити про них як про тісно взаємопов'язаних поняттях, що дає підставу спиратися як на показники продовольчої безпеки, так і на показники продовольчої самозабезпеченості в рамках світових оціночних показників. Це і стабільність агропродовольчого комплексу, і його здатність оперативно реагувати на кон'юнктуру ринку; рівень платоспроможності населення, який забезпечить доступність продовольства для всіх категорій громадян. Однак слід зазначити, що в сучасному світі різко змінився вектор геополітичного і соціально-економічного розвитку. Положення невизначеності зажадало адекватних ситуації наукових досліджень.

Таблиця 1. Топ-10 країн за показниками продовольчої безпеки 2018 року

Країни	Підсумковий індекс Overall score	Економічна доступність споживання продуктів харчування Affordability	Фізична доступність і достатність продуктів харчування Availability	Якість і безпека продуктів харчування Quality&Safety
Сінгапур	85,9	94,3	81,0	78,1
Ірландія	85,5	87,8	83,6	84,8
Об'єднане Королівство	85	82,6	88,8	80,4
Сполучені Штати	85	86,8	83,2	85,4
Нідерланди	84,7	82,8	86,1	85,1
Австралія	83,7	84,3	82,6	85,4
Швейцарія	83,5	82,2	86,1	79,8
Фінляндія	83,3	81,3	84,2	86,0
Канада	83,2	81,9	84,4	83,0
Франція	82,9	80,5	83,8	86,5
Україна	55,7 (63-є місце)	54,1 (66-е місце)	53,8 (73-є місце)	65,2 (46-е місце)

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз стану продовольчого забезпечення в рамках світових оціночних показників, виявлення деструктивних чинників соціального, політичного і природного походження, що впливають як на забезпечення продовольчої безпеки, так і на продовольчий "суверенітет", здатність максимального самозабезпечення продовольством. З огляду на глибокі військово-політичні конфлікти, які мають місце в різних країнах світу, з міркувань національних інтересів продовольча безпека не може розглядатися поза продовольчою самодостатністю. Таким чином, тісний взаємозв'язок цих дефініцій дає нам підставу в цьому дослідженні спиратися як на показники продовольчої безпеки, так і на показники продовольчої самозабезпеченості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з критеріїв оцінки соціально-економічної безпеки є Global Food Security Index (GFSI), що відображає ступінь доступності і якості харчування в 113 країнах. Аналіз проводить Продовольча і сільськогосподарська організація ООН — ФАО, в завдання якої входить моніторинг продовольчої безпеки, надання аналітичних даних для прийняття необхідних управлінських рішень. Індекс (GFSI) — підсумковий результат порівняльного аналізу, заснованого на показниках, які вимірюють рушійні сили продовольчої безпеки в кожному окремому регіоні [17]. У таблиці 1 представлені позиції Топ-10 країн за показниками продовольчої безпеки в 2018 році [18].

Перше місце в рейтингу GFSI займає Сінгапур. Це результат високого рівня доходів, ВВП на душу населення. У структурі витрат домогосподарств витрати на харчування всього 6,9% (нижче тільки в США — 6,4%) [18]. Країна також має найнижчі тарифи на імпорту сільськогосподарської продукції серед усіх країн, що допомагає знизити витрати на імпорту продовольства.

В якості аналітичного майданчика проблемної локальної підсистеми світової продовольчої системи представлена Україна в рамках конкретного часового відрізка в зв'язку з несприятливими політичними процесами, деструктивними природно-кліматичними й іншими дестабілізуючими факторами зовнішнього середовища. Як бачимо, Україна в цьому рейтингу знаходиться на 63-му місці. Тривожним є показник якості та безпеки продукції (46-е місце), як ступінь прямої шкоди здоров'ю та життю. Як відомо, фактори, що впливають на цей показник — зворотна сторона техніко-технічних та інноваційних придбань, які притаманні, крім України, ще безлічі країн:

- "хімічний і мікробіологічний синтез харчових компонентів" [19] в продовольчому секторі;
- широке і практично неконтрольоване використання медикаментів і різних стимуляторів;
- "забруднення сільськогосподарських культур і продуктів тваринництва пестицидами, які використовуються для боротьби зі шкідниками рослин і у ветери-

нарній практиці для лікувальної профілактики тварин" [19];

- проникнення в харчові продукти токсинів з пакувальних матеріалів;
- токсини, що утворюються в продуктах у результаті певних способів технологічної обробки;
- утворення токсинів у результаті порушення санітарних умов виробництва і зберігання продуктів;
- проникнення в продукцію сільського господарства канцерогенних речовин із зовнішнього середовища [19].

Також Глобальний індекс продовольчої безпеки представив коригувальний показник — стійкість країн до зміни природних ресурсів: "Рейтинг природних ресурсів і стійкості" (Naturalresources & resiliencerankings). Він включає оцінку ризику схильності країн впливу клімату, що змінюється; можливості адаптації до цих ризиків. Рейтингу країн, найменш уразливих до таких ризиків, наступний: Словаччина (81,7), Данія (81,5), Чехія (80,9), Австрія (80,2), Угорщина (79,2), Швейцарія (78,5), Польща (77,7), Франція (76), Німеччина (75,7), Португалія (75,7). Можна вважати, що цей індекс побічно відображає потенціал продовольчої самозабезпеченості. І Сінгапур, який лідирував за показниками продовольчої безпеки, в цьому коригувальному рейтингу зайняв лише 103-є місце. Сінгапур вразливий і в значній мірі залежить від імпорту продовольства (більше 90% продовольства, необхідного для постачання його населення, імпортується) [17]. Україна займає в цьому рейтингу лише 76-е місце (коеф. 57,5) [17]. Відображені в коефіцієнтах сильні і слабкі сторони країни в плані забезпечення продовольством, розраховані ФАО [20], наведені в таблиці 2.

В якості економічних проблем країни, які роблять уразливою продовольчу безпеку, ФАО визначає високий рівень корупції, низький рівень валового внутрішнього продукту. Навіть ризики політичної стабільності за оцінками ФАО викликають менше побоювань, ніж корупційна складова, що видно з оціночних індексів проблем [20].

Ключовими індикаторами продовольчої безпеки згідно з дослідженнями ФАО є: "адекватність середньої енергетичної цінності харчового раціону, середній обсяг виробництва продовольства у вартісному вираженні, частка злаків, коренеплодів і бульбоплодів в енергетичній цінності харчового раціону, середній обсяг одержуваних білків, середній обсяг одержуваних білків тваринного походження" [21]. Фізична доступність залежить від якості і розгалуженості транспортного сполучення. В якості уразливості, чутливості економіки відзначається "ступінь залежності від імпорту зернових і частка імпорту продовольства в загальному імпорті товарів" [21]. Деструктивними факторами зовнішнього середовища виступають різні потрясіння: це і "волатильність внутрішніх цін на продовольство, варіабельність виробництва продовольства на душу населення, варіабельність поставок продовольства на душу на-

Таблиця 2. Сильні і слабкі сторони України за оцінками GFSI в плані забезпечення продовольством

Сильні сторони «Сильні сторони» визначаються як будь-який показник вище 75,0		Проблеми «Виклики» визначаються як будь-який показник нижче 25,0	
Частка населення за межею бідності в світі	99,8	Корупція	0
Безпека харчових продуктів	98,4	Валовий внутрішній продукт на душу населення	6,2
Харчові втрати (відходи)	90,4	Ризики політичної стабільності	11,8
Тарифи на импорт сільськогосподарської продукції	85,1	Державні витрати на сільськогосподарські дослідження і розробки	12,5
Волатильність сільськогосподарського виробництва	84,6		
Наявність програм з безпеки харчових продуктів	75		

Таблиця 3. Показники зовнішньої торгівлі з окремими країнами в 2018 році (тис. дол. США)

	Імпорт	Експорт	Сальдо	Імпорт / експорт
Російська Федерація	8090391,3	3652603,7	-4437787,6	2,2
Китай	7608356,0	2200147,4	-5408208,6	3,5
Німеччина	5983348,8	2208355,5	-3774993,3	2,7
Білорусь	3786929,0	1304196,7	-2482732,3	2,9
США	2962372,5	1111359,4	-1851013,1	2,7
Швейцарія	1644924,6	108638,1	-1536286,4	15,1
Франція	1480571,5	537647,1	-942924,4	2,8

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України [22].

Таблиця 4. Імпортні поставки в 2015–2018 рр.

Країна	Обсяг імпорту, млн дол. США				Частка імпорту з країни в загальному обсязі імпорту в Україну по роках, %			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Усього, в т. ч.	37516,4	39249,8	49607,2	57187,6	100,0	100,0	100,0	100,0
Російська Федерація	7492,7	5149,3	7204,0	8090,4	20,0	13,1	14,5	14,2
Китай	3771,0	4687,7	5648,7	7608,4	10,1	11,9	11,4	13,3
Німеччина	3975,6	4318,4	5445,0	5983,3	10,6	11,0	11,0	10,5
Польща	2324,0	2693,3	3453,8	3641,9	6,2	6,9	7,0	6,4
Білорусь	2449,1	2777,8	3205,3	3786,9	6,5	7,1	6,5	6,6

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України [22].

селення, а також політична нестабільність, прояви насильства/ тероризму" [21].

У політичній ситуації серйозну стурбованість, на наш погляд, викликає уразливість економіки, яка залежить від співвідношення експорту та імпорту товарів, від сальдо зовнішньоторговельного балансу і конкретних позицій імпорту продовольства. У таблиці 3 наведені країни, в торгівлі з якими у України найбільший обсяг негативного сальдо.

Загальний обсяг імпорту всіх товарів склав 57,19 млрд дол. США, експорт — 47,33 млрд дол. США з негативним сальдо в 9,86 млрд дол., [22], що викликає резонанс питання про доцільність такої торгової політики. Особливо якщо врахувати, що до складу основних країн — імпортерів, як бачимо з таблиці 3, входять Росія, Китай, Німеччина, Білорусь, США, Швейцарія, Франція. У трійці лідерів-імпортерів: Росія — 8,1 млрд дол. США або 14,2% всього імпорту, Китай (7,6 млрд дол. або 13,3%), Німеччина (6,0 млрд дол. або 10,5%).

У таблиці 4 представлено країни, импорт товарів з яких становить половину (50,9%) всього імпорту товарів в Україну.

Далі, в таблиці 5 — дані про експорт українських товарів. Якщо розглядати ту ж групу країн, бачимо, що обсяг експорту в ці країни лише 26,7% від його загального обсягу. У таблиці 5 представлені країни з найбільшим обсягом товарів, що поставляються з України.

Ситуація з експортно-імпортними операціями обтяжується такими чинниками:

- сальдо торгового балансу стабільно негативне;
- країна — лідер із закупівлі наших товарів — Російська Федерація (7,7%). Це досить вагома частка і великий ризик, враховуючи, що необхідні невідкладні заходи щодо переорієнтації відповідних позицій експортних товарів на ринки інших країн;

— Україна поступово потрапляє в залежність від китайської продукції. Всього за 3 роки обсяг закупівель товарів у Китаї виріс у два рази. Проти, експорт знизився на 8%. З огляду на відсутність сумлінного контролю за якістю китайських продуктів ми потенційно піддаємо здоров'я свого населення небезпеці.

Що стосується товарної структури імпорту, обсяг якого склав у 2018 році 57,19 млрд дол (тільки за 3 останні роки збільшився більш ніж в півтора рази (52,4%), то потрібно сказати про величезні невикористані внутрішні резерви, якщо ми завозимо продукти, які в достатній кількості можуть вироблятися в Україні. Так, готових харчових продуктів завезли на суму 2,3 млрд дол. США, продуктів рослинного походження закуповується на суму 1,5 млрд дол. США, тварин і продуктів тваринного походження закуплено на суму 918 млн дол. США, молока, молочних продуктів і меду — на 106,5 млн дол. США [22].

Ситуацію також ускладнює ще один деструктивний чинник: зовнішній державний борг України, який виріс з 2014 року практично на 10 млрд дол. США (з 38,8 млрд дол. США в кінці 2014 року до 48,3 млрд дол. США станом на 30.11.2018). Водночас валовий зовнішній борг (загальна заборгованість країни за зовнішніми позиками і невикористаними за ними процентами) до кінця 2018 року становила 114707 млн дол. США. (Валовий зовнішній борг включає в себе як державний зовнішній борг (уряду і Нацбанку), так і недержавний (банків, національних та акціонерних компаній і т.п.) [23].

Сума боргу, як бачимо, перевищує в останні роки створений валовий внутрішній продукт. Це обмежує можливості держави в забезпеченні продовольчої безпеки країни, а населення ставить на межу виживання. Навіть припустивши, що в Україні як і раніше 42 млн населення, в середньому близько 3 тис. дол. зовнішнього боргу припадає в розрахунок на одного жителя від

Таблиця 5. Експорт товарів у 2015–2018 рр.

Країни	Обсяг експорту, млн дол. США				Частка експорту в країну в загальному обсязі експорту України по роках, %			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Усього, в тому числі	38127,1	36361,7	43264,7	47334,9	100,0	100,0	100,0	100,0
Російська Федерація	4827,7	3592,9	3936,5	3652,6	12,7	9,9	9,1	7,7
Польща	1977,3	2200,0	2724,6	3257,2	5,2	6,1	6,3	6,9
Італія	1979,8	1929,6	2469,5	2628,8	5,2	5,3	5,7	5,6
Індія	1444,1	1903,1	2205,7	2175,9	3,8	5,2	5,1	4,6
Китай	2399,1	1832,5	2039,3	2200,1	6,3	5,0	4,7	4,6
Єгипет	2079,8	2266,5	1831,3	1556,9	5,5	6,2	4,2	3,3
Німеччина	1328,7	1423,7	1754,2	2208,4	3,5	3,9	4,1	4,7
Нідерланди	905,7	995,3	1676,1	1603,5	2,4	2,7	3,9	3,4
Іспанія	1043,6	1004,5	1260,1	1369,9	2,7	2,8	2,9	2,9
Білорусь	870,7	903,2	1142,9	1304,2	2,3	2,5	2,6	2,8

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України [22].

Таблиця 6. Динаміка валового зовнішнього боргу і ВВП України з 2013 по 2018 рр. (млн дол. США)

Годи	Валовий зовнішній борг (ВЗБ)	Валовий внутрішній продукт (ВВП)	ВЗБ/ВВП
2013	142 079	183 310	0,78
2014	126 308	131 805	0,96
2015	118 729	90 615	1,31
2016	113 518	93 270	1,22
2017	116 578	112 154	1,04
2018	114707	124603	0,92

немовляти до глибокого пенсіонера. І це реальні виплати, які здійснюються щорічно, що значно зменшує споживчий попит, якість життя і знижує продовольчу забезпеченість.

Одним з факторів, також в деякій мірі негативного впливу на стан продовольчого самозабезпечення, був вступ України до СОТ. Регіональне бюро ФАО по Європі і центральній Азії в доповіді про стан аграрного сектора після вступу України до СОТ, зробленому ще в 2015 році, вказувало на негативні тенденції в розвитку виробництва найважливіших продуктів, таких як м'ясо, молоко. Так, про ринок яловичини і телятини в Україні було сказано наступне: "Затяжна криза в скотарстві призвела до істотного зниження виробництва, тим самим підсиливши загальну негативну тенденцію зниження обсягів внутрішнього споживання яловичини і молока, як населенням, так і переробниками. У сегменті м'ясного скотарства ситуація також була посилена процесами активного заміщення яловичини, як сировини для м'ясопереробної промисловості, на доступніші — м'ясо птиці та свинину. Сприяла цьому і лібералізація зовнішньої торгівлі в рамках вступу України до СОТ" [25]. Водночас "Ринок птиці на 75% формується промисловим виробництвом м'яса бройлерів" [25], для нього характерно динамічне зростання обсягів виробництва, насичення внутрішнього і активне освоєння розвитку експортних ринків збуту. Ринку молока притаманне "поступове скорочення поголів'я корів і зниження обсягів виробництва молочної сировини призвело до істотного подорожчання молочної продукції, що в свою чергу спровокувало відчутне зниження споживання даного виду продуктів" [25]. Також погіршилася ситуація з доступністю необхідних обсягів сировини для молокопереробних підприємств [24]. До цього потрібно додати, що зменшується чисельність сільського населення (за 8 років на 1,4 млн ос.), Знижується число зайнятих в сільському господарстві (тільки за останні 5 років на 719 тис. ос.) [25]. А відповідно знижуються і темпи виробництва продукції тваринництва, як самого трудомісткого виду продукції.

Майже на 2/3 знизилася за цей період 2000–2018 рр. поголів'я великої рогатої худоби (3339,3 тис од. / 9423,7 тис. од. * 100% = 35,4%), а по відношенню до 1995 року — в 5 разів (3339,3 / 17557,3 * 100% = 19,0% (Розраховано на основі даних Державної служби статистики України

[25]). Падіння поголів'я великої рогатої худоби в 5 разів можна класифікувати як "локальну економічну катастрофу" в агропродовольчому бізнесі.

Ряд деструктивних чинників пов'язаний з політичною ситуацією. Близько 46 країн порушені військовими конфліктами [26]. Конфлікт порушує стійкість виробничо-збутової системи, зачіпаючи всі її компоненти: робочу силу; орні землі; вирощений урожай і можливість його збору, переробки та транспортування; інвестиції; збут [26].

Все це в повній мірі відноситься до наслідків триваючих воєнних дій на сході України, в результаті чого втрачено 13,8% сільськогосподарських земель (таблиця 8) [25], а частка ВВП цих регіонів в загальному ВВП знизилася на 10,4% (табл. 9) [27].

І, як одне з наслідків військового конфлікту, виникли проблеми з експортом товарів, в тому числі і продовольчих. Так, уряд Російської Федерації ввів заборону на імпорту товарів, країною походження або країною відправлення яких є Україна, а також транзит. У їх складі тільки продовольчих 17 позицій, серед яких найважливіші статті експорту: пшениця, масла рослинні, кондитерські, овочі, фрукти, соки, вина і ін. [28]. Більш ніж на 3,9 млрд дол. продовольчих товарів позбулися ринку збуту, що було передбачувано, однак жодним чином не попереджено (Розраховано на основі даних Державної служби статистики України [22]).

Розглядаючи далі деструктивні фактори продовольчої безпеки можна виділити екстремальні кліматичні явища. У їх числі: збільшення кількості опадів, посухи, пожежі, повені, землетруси, зсуви, урагани, бурі, циклони. Наслідки: каліцтва і загибель людей, трансмісивні захворювання, захворювання, що передаються через воду, забруднення води, пошкодження інфраструктури, розмноження переносників, гризунів, збої в системі охорони здоров'я, відсутність продовольчої безпеки, неповноцінне харчування, інфекційні захворювання, погіршення якості води, відсутність водопостачання і каналізації, забруднення повітря, зменшення доступності медобслуговування, респіраторні захворювання, тепловий стрес, психічні та психосоціальні наслідки, переміщення населення та інші [29]. За оцінками ФАО [30] "за період з 1990 по 2017 рік в ЄЦА відбулося 577 природних катастроф, від яких постраждали більше 69 млн чоловік; заподіяний ними економічний збиток склав

Таблиця 7. Виробництво основних видів продукції тваринництва, тис. тонн

Продукція	2000	2005	2010	2015	2017	2018	Базисний темп зміни (до 2000 року), %
Яловичина і телятина	754,3	561,8	427,7	384	363,5	358,9	47,6
М'ясо птиці	193,2	496,6	953,5	1143,7	1184,7	1258,9	651,6
Молоко	12657,9	13714,4	11248,5	10615,4	10280,5	10064,0	79,5

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України [25].

Таблиця 8. Площа сільськогосподарських угідь і ріллі по регіонах, тис. гектар

Регіони	Сільськогосподарські угіддя в 2017 р.
Україна в цілому	41489,3
Автономна Республіка Крим	1793,9
Донецька область	2044,1
Луганська область	1907,1
Усього	5745,1
Частка виведених з обороту земель	13,8

більше 49 млрд дол. США "[30], з яких понад 3 млрд дол. склали збитки України (табл. 10).

Проблематика агропродовольчого сектору не обмежується негативним впливом середовища на сільське господарство. Найвплив і зворотний руйнівний вплив. Так, як відомо, сільське господарство — потужне джерело парникових газів, у тому числі метану. Використання добрив, хімічні стоки також є причиною виділення парникових газів і негативного впливу на екологію [30].

У багатьох країнах ЄЦА зростає рівень деградації і виснаження земель, збільшуються масштаби надмірної експлуатації. Найбільш уразливі в цьому питанні країни-члени ЄС Південної і Центральної Європи. У найважчому становищі знаходиться Італія, за нею йдуть Греція, Іспанія, Словаччина, Словенія, Португалія та Хорватія.

Ще одна загроза продовольчій безпеці — втрати продовольства і харчові відходи (ВПХВ) в сільськогосподарських і продовольчих системах. Зусилля по скороченню обсягів ВПХВ у регіоні ЄЦА визначаються завданням: "До 2030 року скоротити вдвічі в перерахунку на душу населення загальносвітову кількість харчових відходів на роздрібному і споживчому рівнях і зменшити втрати продовольства в виробничо-збутових ланцюжках, в тому числі післязбиральні втрати" [30]. Втрати в збутовому ланцюгу обумовлені використанням ненадлежащего обладнання, неефективними технологіями при збиранні, післязбиральній обробці і зберіганні. У доповіді ФАО [30] представлена наступна статистика: 70 відсотків ВПХВ виникає в секторах роздрібної торгівлі, громадського харчування та на рівні домогосподарств; 30 відсотків відходів — на стадіях виробництва і обробки [30].

З огляду на навіть ті чинники, які були розглянуті вище, стає ясно, що за показником самозабезпечення продовольством, який використовується ФАО, лише деякі країни підпадають під цю категорію. Єдина країна в Європі, яка є самодостатньою, це Франція. Інші країни в "ексклюзивному клубі самозабезпечення": Канада, Австралія, Індія, Аргентина, Бірма, Таїланд, США [1].

Питання самозабезпеченості продовольством — "економічно складна дилема". Так, наприклад, Великобританія може вирощувати полуницю, але керуючись виключно економічною вигодою, купує її в основному в Іспанії. Саудівська Аравія — "заповнене нафтою королівство все ще посеред пустелі і імпортує 80 відсотків продовольства, і ця цифра зростає з кожним роком. Гаваї імпортують 92% продовольства" [1]. Близько 16 відсотків населення світу залежить від імпорту продуктів харчування. Очікується, що до 2050 року це число збільшиться до 50 відсотків. Одним з ключових чинників буде виснаження сільськогосподарських земель, вплив клімату на орні землі [1].

Загалом на ситуацію з продовольчою безпекою на світовому ринку впливає ще маса відомих факторів: урбанізація, неконтрольоване зростання населення країн, що розвиваються, агровиснаження, періодичні масштабні захворювання тварин і інші.

Міжнародні організації в міру можливості залучають ресурси для допомоги у вирішенні багатьох важливих проблем продовольчої безпеки. З метою збереження природних ресурсів, зокрема в Україні, прийнята "Рамкова програма співпраці на 2016—2019 рр." [31], пов'язана з фітосанітарним регулюванням, підтримкою сільськогосподарського виробництва, експортного потенціалу, принципів саморегулювання і кооперативно-

Таблиця 9. Валовий внутрішній продукт, (у фактичних цінах; млн грн)

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Україна	1082569	1302079	1459096	1522657	1586915	1988544	2385367
АРК	32426	38220	44536	46393			
Частка ВВП регіону, %	3,0	2,9	3,1	3,0			
Донецька область	128986	161021	170775	164926	119983	115012	137500
Частка ВВП регіону, %	11,9	12,4	11,7	10,8	7,6	5,8	5,8
Луганська область	45541	57202	58767	55108	31393	23849	31356
Частка ВВП регіону, %	4,2	4,4	4,0	3,6	2,0	1,2	1,3
Сукупна частка трьох регіонів, %	19,1	19,7	18,8	17,5	9,5	7,0	7,1

Таблиця 10. Кількість стихійних лих, загальна кількість постраждалих і економічний збиток в регіоні ЄЦА, 1990–2017 роки

Країна	Кількість стихійних лих	Всього постраждалих	Сумарні збитки (млн дол. США)
Україна	34	2 851 813	3349
Всього в регіоні ЄЦА	577	34952322	49444

го руху, розвитком систем зрошення, діями щодо запобігання зміни клімату, підтримкою рибництва і безпеки рибних продуктів. У числі пріоритетних напрямків: поліпшення бізнес-клімату [31]. Головним національним рамковим документом розвитку є "Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства на 2015–2020 рр." [32]. Також не залишаються без уваги безпосередньо зони військового конфлікту [33]. Відновлення регіонів східної України, які постраждали від конфлікту, проводиться з ініціативи різних міжнародних організацій, зокрема, "Підтримка ЄС східній Україні: відновлення, миротворчість і управління, 2018–2022 роки" [33] фінансується Європейським союзом і впроваджується Програмою розвитку ООН, ООН – жінки, Фондом ООН з народонаселення і ФАО. Витрати плануються в розмірі 25 млн євро [33]. Ініціатива обґрунтовується низкою факторів, які ставлять під загрозу задоволення людиною базових потреб: закриття підприємств, пошкодження життєво важливої інфраструктури, безробіття, зростання цін і масштабів бідності, що перевищують середні показники по країні [33].

ФАО на період до 2030 року планує розширювати свою присутність на сході України з метою забезпечення сталого розвитку [33] і запустила "проект з розвитку ланцюжків створення вартості в Україні. Організація планує створити широкодоступну і ефективну мережу постачальників послуг, поліпшити доступ до ринку для різних форм підприємств і надати високоякісне технічне і професійне навчання, що ґрунтується на потребах ринку в регіоні" [33].

Однак допомога міжнародних організацій за повної відсутності практичних заходів по відродженню села і забезпечення продовольчої самозабезпеченості буде лише частково і лише на час покращувати ситуацію. Необхідно забезпечити і своєму населенню і надіслати торговельному потенціалу стабільне, динамічне, безперебійне виробництво якісного продовольства. А перед загрозою втрати значної частини експортного ринку (відмова від нашої продукції, відмова в транзиті і технічна неможливість доставки товарів покупцям і інші фактори) фульмінантно розробити стратегію переорієнтації на інші, менш проблемні ринки.

ВИСНОВКИ

З урахуванням розглянутих деструктивних чинників самозабезпеченості продовольством можна зробити такі висновки:

- якість виробленої продукції стає небезпечною для здоров'я в результаті: руйнівного впливу застосовуваних технологій в селекції, хімічній, медичній сферах, що піддають сільськогосподарську сировину і готову продукцію практично неконтрольованій "атаці" всіляких консерваторів, стимуляторів, пестицидів, добрив, медикаментів, токсичних речовин і т. д.; а також тенденції експорту якісної продукції і, навпаки, закупівлі для потреб м'ясо-молочної промисловості, зокрема, дешевої імпортової сировини низької якості;

- негативних сальдо зовнішньоторговельного балансу, в тому числі і по продовольчих товарах при високому і стрімко зростаючому зовнішньому державному борзі також підриває продовольчу безпеку;

- природні фактори (катаклізми, деградація земель, ерозія ґрунтів, стихійні лиха, зміна клімату) розбалансують екологічну рівновагу, що також викликає стан невизначеності в сільському господарстві, його підсумкових показників;

- неможливість далі ігнорувати значні втрати в агропродовольчому комплексі на етапі збирання, оброб-

ки, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції.

Разом з тим слід констатувати все ще потужний ресурсний потенціал України: сприятливий клімат для заняття сільським господарством, значні території пасовищ для всіх видів тваринництва, території родючих земель, 1,3 млн осіб сільського населення [25], а також певну допомогу міжнародних організацій в стабілізації ситуації на ринку продовольства. Особливо слід відзначити, що маючи всі передумови для лідируючих позицій в числі країн з високим рівнем самозабезпечення продовольством і високими експортними показниками, політика, спрямована на продовольчу самозабезпеченість і експорт, в тому числі і готової продукції, повинна стати державним пріоритетом. Перебуваючи в фокусі національних інтересів і відповідної державної підтримки агропродовольчий сектор як стратегічний сектор економіки, здатний: розширити число фермерських господарств, створити нові робочі місця, модернізувати основні виробничі фонди. Тому, на наш погляд, з урахуванням національних інтересів в рамках забезпечення соціально-економічної безпеки слід:

- проводити політику обґрунтованого протекціонізму;

- виключити імпорتنу експансію за тими позиціями товарів, виробництво яких у необхідних обсягах може здійснювати національний продовольчий комплекс;

- ґрунтовно дослідити наявний науковий, технічний і кадровий потенціал для збільшення внутрішньої пропозиції всієї сільськогосподарської продукції і створити "портфель пропозицій" для бізнесу з питань оперативного імпортозаміщення і максимально сприяти цьому певним комплексом відповідних заходів;

- сформувати базу даних стратегічно важливого експортно орієнтованого виробництва товарів і прийняти більш радикальні заходи з обмеження імпорту цих товарних позицій;

- сприяти логістичною і комунікаційною підтримкою інтеграції виробників сільськогосподарської продукції та переробного сектора для забезпечення безперебійного функціонування в ланцюжку вирощування (виробництва), збору, переробки, доставляння кінцевому споживачеві, щоб мінімізувати тимчасові витрати, а головне, значні продовольчі втрати;

- інтенсивно розширювати і шукати нові ринки збуту.

Таким чином, соціально-економічна оцінка деструктивних чинників продовольчої самозабезпеченості дозволила:

1. Виявити і сформувати комплекс взаємообумовлених деструктивних чинників, що впливають як на забезпечення продовольчої безпеки, так і на здатність максимального самозабезпечення продовольством, їх генезис.

2. Запропонувати диференційований підхід до оцінки факторів впливу на продовольче самозабезпечення в умовах сформованого вектора геополітичного і соціально-економічного розвитку. Саме принципи, методи і прийоми диференційованого підходу до оцінки факторів впливу на продовольче самозабезпечення локальних підсистем світової продовольчої системи стануть предметом подальших наукових досліджень авторів.

Література:

1. Офіційний сайт The National Geographic Stone "Is Your Country Food Independent?" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nationalgeo->

graphic.com/people-and-culture/onward/2014/04/13/is-your-country-food-independent/

2. Офіційний сайт The FAO "Food self-sufficiency and international trade: a false dichotomy?" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i5222e.pdf>

3. Clapp J. Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense/ J. Clapp. Food Polic. — 2017. — № 66. — С. 88—96 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ac.els-cdn.com/S0306919216305851/1-s2.0-S0306919216305851-main.pdf?tid=44d17aa7-85c8-4fc8-ba15-f673a5c2b99&acdnat=1548176533_18108168774-b80254396f4f914241c62 (Accessed January 2017).

4. Clapp J. Distant Agricultural Landscapes/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academia.edu/21231728/>

5. D'Odorico P., Carr J.A., Laio F., Ridolfi L., Vandoni S. "Feeding humanity through global food trade"/ P. D'Odorico, J.A. Carr, F. Laio, L. Ridolfi, and S. Vandoni. Earth's Future. — 2014. — № 2. — С. 458—469 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/2014EF000250>

6. Kastner T., Erb Karl-Heinz, Haberl H. Rapid growth in agricultural trade: effects on global area efficiency and the role of management/ Th. Kastner, Karl-Heinz Erb and H. Haberl/ Environmental Research Letters. — 2014. — № 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/9/3/034015/pdf>

7. Офіційний сайт The Guardian "Britain's food self-sufficiency is in long-term decline, warn farmers" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.theguardian.com/environment/2014/aug/07/britain-food-self-sufficiency-decline-imports-nfu>

8. Davis K. F., Jessica A., Gunda Th. Sustaining food self-sufficiency of a nation: The case of Sri Lankan rice production and related water and fertilizer demands/ Ambio. — 2016. — № 45 (3), с. 302—312. available at: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13280-015-0720-2>

9. Pradhan P., Ludeke M., Reusser D., Kropp J., Food J. Self-Sufficiency across Scales: How Local Can We Go?/ Pradhan P., Ludeke M., Reusser D., Kropp J. / Environ Sci Technol. — 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pik-potsdam.de/~luedeke/lit/EnvSciTech2014.pdf> (2014 Aug 19)

10. Kozlovskiy S. The concept model for ensuring the economic security in the agrarian sector / Kozlovskiy S., Khadzhynov I., Mohylova A., Tomchuk V., Kozlovskiy A. / Management theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/1170/1134>

11. Kozlovskiy S., Baidala V., Tkachuk O., Kozyska T. Management of the sustainable development of the agrarian sector of the regions of Ukraine / Kozlovskiy S., Baidala V., Tkachuk O., Kozyska T. / Montenegrin Journal of Economic. — 2018. — № 14 (4). — С. 175—190 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mnje.com/sites/mnje.com/files/175-190-kozlovskiy_et_al.pdf

12. Жураківський Є.С., Козловський С.В. Класифікація ризиків забезпечення економічної безпеки аграрної галузі України / Є.С. Жураківський, С.В. Козловський / Економіка і організація управління: зб. наук. Праць. — 2017. — № 4 (28). — С. 7—14.

13. Козловський С.В., Жураківський Є.С. Теоретико-методологічні підходи до визначення категорії "економічна безпека" та складових економічної безпеки України / С.В. Козловський, Є.С. Жураківський // Економіка та держава. — 2015. — № 6. — С. 37—42.

14. Козловський С. В. Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання / С.В. Козловський, Е.А. Кіреєва // Економіка України. — 2015. — № 8. — С. 57—73.

15. Тернавська І.Б., Дефініція категорії продовольча безпека та її еволюція / І.Б. Тернавська / Економіка та держава. — 2015. — № 7. — С. 44—48.

16. Ільяшенко В.А. / Продовольча безпека як складова державної агропродовольчої політики України / В.А. Ільяшенко / Економіка та держава. — 2008. — № 6. — С. 99—101.

17. Офіційний сайт The Global Food Security Index [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://foodsecurityindex.eiu.com/>

18. Офіційний сайт The Global Food Security Index "Ratings and Trends" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index>

19. Ахмедьярова М.В. Продовольственная безопасность Казахстана/экономический доклад [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://docplayer.ru/34858806-Prodovolstvennaya-bezopasnost-kazahstana-ahmedyarova-m-v-d-e-n-professor.html>

20. Офіційний сайт The Global Food Security Index [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>

21. Офіційний сайт FAO. Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире Index [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/i3434r/i3434r.pdf>

22. Статистичний збірник "Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2018 році" // Державна служба статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

23. Офіційний сайт Міністерства фінансів України "Зовнішній борг України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/economy/foreigndebt/>

24. Офіційний сайт FAO "Аграрный сектор Украины после вступления в ВТО" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/CA1804RU/ca1804ru.pdf>

25. Статистичний збірник "Сільське господарство України 2017" // Державна служба статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg-2017_.pdf

26. Офіційний сайт FAO "Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире — 2017" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-I7695r.pdf>

27. Статистичний щорічник "Україна у цифрах 2017" // Державна служба статистики України. — 2018. — 241 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/08/Ukr_cifra_2017_u.pdf

28. Правительство Российской Федерации. Постановление "О мерах по реализации Указа Президента Российской Федерации от 22 октября 2018 г. № 592" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://static.government.ru/media/files/0Co2s7zyjZX1o39jc-SuzUca947G2wGdY.pdf>

29. Офіційний сайт FAO "Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире — 2018. Повышение устойчивости к климатическим воздействиям в целях обеспечения продовольственной безопасности и питания" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/19553RU/19553ru.pdf>

30. Офіційний сайт FAO Положение дел в области Продовольственной безопасности и питания в Европе и Центральной Азии-2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/i8194ru/i8194RU.pdf>

31. Офіційний сайт FAO. "Ukraine: Country Programming Framework for Ukraine 2016—2019" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-bp567e.pdf>

32. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України "Єдина комплексна програма розвитку сільського господарства та сільських тери-

торій на 2015—2020 роки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16025>

33. Офіційний сайт ФАО. ФАО возобновляет поддержку в восстановлении восточной Украины, пострадавшей от конфликта [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/europe/news/detail-news/ru/c/1174369/>

References:

1. The official site of National Geographic (2014), "Is Your Country Food Independent?", available at: <https://www.nationalgeographic.com/people-and-culture/onward/2014/04/13/is-your-country-food-independent/> (Accessed 4 Sept 2019).

2. The official site of FAO (2015-2016), "Food self-sufficiency and international trade: a false dichotomy?", available at: <http://www.fao.org/3/a-i5222e.pdf> (Accessed 1 Sept 2019).

3. Clapp, J. (2017), "Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense", Food Polic, [Online], vol. 66, pp. 88-96, available at: https://ac.els-cdn.com/S0306919216305851/1-s2.0-S0306919216305851-main.pdf?_tid=44d17aa7-85c8-4fc8-ba15-ff673a5c2b99&acdnat=1548176533_18108168774b80254396f4f914241c62 (Accessed 5 Sept 2019).

4. Clapp, J. (2015), "Distant Agricultural Landscapes", Sustainability Science, [Online], vol. 10(2), pp. 305-316, available at: http://www.academia.edu/21231728/Distant_agricultural_landscapes (Accessed 1 Sept 2018).

5. D'Odorico, P., Carr, J. A., Laio, F., Ridolfi, L. and Vandoni, S. (2014), "Feeding humanity through global food trade", Earth's Future, vol. 2, pp. 458-469, available at: <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/2014EF000250>

6. Kastner, T., Erb, K.-H. and Haberl, H. (2014), "Rapid growth in agricultural trade: effects on global area efficiency and the role of management", Environmental Research Letters, vol. 9, available at: <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/9/3/034015/pdf> (Accessed 12 Sept 2018).

7. The official site of "The Guardian" (2014), "Britain's food self-sufficiency is in long-term decline, warn farmers", available at: <https://www.theguardian.com/environment/2014/aug/07/britain-food-self-sufficiency-decline-imports-nfu> (Accessed 12 Sept 2018).

8. Frankel, K., Davis, J. and Gunda, T. (2016), "Sustaining food self-sufficiency of a nation: The case of Sri Lankan rice production and related water and fertilizer demands", vol. 45(3), pp. 302-312, available at: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13280-015-0720-2> (Accessed 12 Sept 2018).

9. Pradhan, P., Ludeke, M., Reusser, D. and Kropp, J. (2014), "Food Self-Sufficiency across Scales: How Local Can We Go?", Environ Sci Technol, available at: <https://pubs.acs.org/doi/10.1021/es5005939> (Accessed 12 Sept 2018).

10. Kozlovskiy, S., Khadzhynov, I., Mohylova, A., Tomchuk, V. and Kozlovskiy, A. (2018), "The concept model for ensuring the economic security in the agrarian sector", Management theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 40 (4), pp. 531-547, available at: <https://doi.org/10.15544/mts.2018.47> (Accessed 12 Sept 2018).

11. Kozlovskiy, S., Baidala, V., Tkachuk, O. and Kozyrskaya, T. (2018), "Management of the sustainable development of the agrarian sector of the regions of Ukraine", Montenegrin Journal of Economic, vol. 14 (4), pp. 175-190, available at: http://www.mnje.com/sites/mnje.com/files/175_190_kozlovskiy_et_al.pdf (Accessed 12 Sept 2018).

12. Kozlovskiy, S.V. and Zhuravskiy, Ye.S. (2017), "Classification of risks of providing economic security to the agrarian sector of Ukraine", Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, vol. 4 (28), pp. 7-14.

13. Kozlovskiy, S.V. (2015), "Theoretical and methodological approaches to the definition of the category

"economic security" and components of economic security of Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, pp. 37-42.

14. Kaletnik, H.M., Kozlovskiy, S.V., Kirieieva, E.A. and Pidval'na, O.H. (2015), "Managing Regional Food Security on the basis of advanced methods of modeling", Ekonomika Ukrainy, vol. 8, pp. 57-73.

15. Ternavskaya, I.B. (2015) "Definition category of food safety and its evolution", Ekonomika ta derzhava, vol. 7, pp. 44-48.

16. Yl'iaschenko, V.A. (2008) "Food security as a component of the state agri-food policy of Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, pp. 99-101.

17. The official site of Global Food Security Index, "The Global Food Security Index", available at: <https://foodsecurityindex.eiu.com/> (Accessed 1 Sept 2019).

18. The official site of Global Food Security Index, "Ratings and Trends" available at: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (Accessed 1 February 2019).

19. Akhmed'iarova, M.V. (2013), "Food Security of Kazakhstan", available at: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/prezentatsiya%20po%20prodovol'stv%20bezopasno%20amv%20.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

20. The official site of Global Food Security Index "Ukraine in The Global Food Security Index", available at: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#-Ukraine> (Accessed 2 Sept 2019).

21. The official site of FAO (2013), "The state of affairs due to food insecurity in the world", available at: <http://www.fao.org/docrep/019/i3434r/i3434r.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

22. State Statistics Service of Ukraine (2019), Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2018 rotsi [Foreign trade of Ukraine with goods and services in 2018, Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

23. Ministry of Finance of Ukraine (2019), "Gross foreign debt of Ukraine", available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/foreigndebt/> (Accessed 2 Sept 2019).

24. The official site of FAO (2015), "The agricultural sector of Ukraine after joining the WTO", available at: <http://www.fao.org/3/CA1804RU/ca1804ru.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

25. State Statistics Service of Ukraine (2018), Sel'skoe khoziajstvo Ukrainy 2017 Statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ukraine 2017. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

26. The official site of FAO (2018) "World Food Security and Nutrition Situation 2017", available at: <http://www.fao.org/3/a-I7695r.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

27. State Statistics Service of Ukraine (2009), Ukrainy v tsyfrakh 2017 Statystychnyj zbirnyk [Ukraine in numbers 2017. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

28. President of the Russian Federation (2018), "Decree on measures to implement the Decree of the No. 59", available at: <http://static.government.ru/media/files/0Co2s7zyjZX1o-39jcSuzUca947G2wGdY.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

29. The official site of FAO (2018), "The state of food security and nutrition in the world", available at: <http://www.fao.org/3/I9553RU/i9553ru.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

30. The official site of FAO (2017), "The situation in the field of Food Security and Nutrition in Europe and Central Asia-2017", available at: <http://www.fao.org/3/i8194ru/i8194RU.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

31. The official site of FAO (2019), "Ukraine: Country Programming Framework for Ukraine 2016-2019", available at: <http://www.fao.org/3/a-bp567e.pdf> (Accessed 2 Sept 2019).

32. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2019), "The Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015-2020", <http://minagro.gov.ua/node/16025> (Accessed 2 Sept 2019).

33. The official site of FAO (2019), "Regional Office for Europe and Central Asia FAO Renews Support in Rebuilding Eastern Ukraine Affected by Conflict", available at: <http://www.fao.org/europe/news/detail-news/ru/c/1174369/> (Accessed 2 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 17.09.2019 р.